

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SEVİNC İBADULLA QIZI SƏLİMOVA

MÜASİR İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ
HECANIN STRUKTUR- PROSODİK TƏHLİLİ

10.02.20-müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji dilçilik

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2012

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin ingilis dilinin fonetikasi kafedrasında və Eksperimental fonetika və tətbiqi dilçilik laboratoriyasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Fərman Hüsən oğlu Zeynalov

Rəsmi opponetlər: filologiya elmləri doktoru
Fikrət Əlövsət oğlu Aslanov

filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru ,dosent
Faiq Hüseyn oğlu Hüseynov

Aparıcı təşkilat: AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun
Roman-german dilləri və Azərbaycan dili
şöbələri

Müdafiə “_31_” __10__ 2012-cu il tarixdə saat ____ Bakı Slavyan Universiteti nəzdində filologiya elmləri üzrə doktorluq və fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D 02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, S. Rüstəm küçəsi, 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «__»_____ 2012-cu ildə göndərilmişdir.

D 02.071 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya elmləri
üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

N.R.Muqimova

DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Son zamanlar Azərbaycanda xarici dillərin, o cümlədən ingilis dilinin öyrənilməsinə diqqət artmışdır. Respublikamızın xarici dövlətlərlə genişlənən ictimai-siyasi və mədəni əlaqələri xarici dillərin öyrənilməsinə və tədrisinə böyük maraq yaratmışdır. Hal-hazırda Azərbaycanda bu sahədə yeni proqram, dərs vəsaiti və dərsliklər hazırlanıb tərtib olunur. Belə bir şəraitdə öyrənilən dillə ana dilinin müqayisəli şəkildə tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yalnız bu yolla dil öyrənmədə səmərəli nəticələr əldə etmək olar.

Dilçilərin əksəriyyəti xarici dilin ana dili ilə müqayisəli şəkildə öyrənilməsinin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini dəfələrlə vurğulayıblar. N.S.Trubeskoy, R.O.Yakobson, L.V.Şerba, M.A.Kazımbəy, T.Hidayətadə, F.Y.Veysəlli və başqa alimlər öz əsərlərində xarici dillərin öyrənilməsində ana dili ilə müqayisədən istifadə etməyin böyük rolu olduğunu dönmə-dönmə qeyd ediblər.

Burada L.V.Şerbanın məşhur kəlamını qeyd etmək yerinə düşər-di. «Ana dilində nə tapsan-onda hər şey sadə və öz-özünə aydındır və heç nə şübhə doğurmur». L.V.Şerbaya görə müqayisə yolu ilə öyrənilən ikinci dil «ana dilindəki bütün ifadə formalarını açıb meydana çıxarmağa kömək edir».¹

İnsanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olan dil diskret vahidlərin ardıcıl düzümündən və onları bir bütövə çevirən prosodik və intonasiya vasitələrindən ibarətdir.

Dilin başlıca xüsusiyyətlərindən biri budur ki, o, obyektiv olub heç bir subyektin təsirinə məruz qalmır. Dil yalnız öz qanunları əsasında inkişaf edib daha da təkmilləşir.

Dilin ən kiçik prosodik, danışığın ən kiçik tələffüz vahidi olan heca fonetikanın ən aktual və mübahisəli məsələlərindən biri olaraq qalmaqdadır. Bu günə qədər hecanın mahiyyəti, funksiyaları, hecanın fonetik təbiəti və quruluşu, danışığ aktının hecalara bölünməsi, heca və digər dil vahidlərinin (heca və morfem, heca və söz, heca və cümlə) nisbəti məsələləri öz həllini tapmamışdır.

¹ Щерба Л.В. Фонетика французского языка Москва, Издательство литературы на иностранных языках. 1953, с.44

Hecadan bəhs edərkən E.Hagen göstərir ki, heca linqvistik tədqidatlarında ögey uşaq kimi bir şey olmuşdur. Baxmayaraq ki, ondan hər kəs tez, yaxud gec əlverişli bir şey kimi istifadə edir, ancaq hər kəs onun izahı haqqında çox az iş görür. İngilis fonetistlərindən O'Konnor, M.Trim, C.F.Arnolda görə, heca fonemin funksiyasını təsvir etmək üçün ən rahat quruluşdur, əsasdır. ¹

A.Axundov hecadan bəhs edərkən yazır: «Heca Azərbaycan dilçiliyində öz hərtərəfli elmi təhlilini tapmayan fonetik vahidlərdəndir. O, dilçiliyimizdə indiyədək xüsusi tədqiqat mövzusu olmamışdır. Bu məsələ ümumən fonetikada düyünlü məsələlərdən biri olaraq qalır». ²

Heca problemi haqqında dilçilikdə bir-birinə zidd olan müxtəlif fikir və mülahizələr, nəzəriyyələr mövcuddur. Belə ki, bir sıra alimlər, məsələn, V.Humboldt, A.A.Potebnya, Q.Pançoçelli – Kalsia və başqaları hətta hecanın bir fonetik vahid kimi mövcudluğunu inkar etmişdilər. Digər alimlər isə heca probleminə fizioloji, prosodik, akustik, sonor, perseptiv və digər nöqtəyi-nəzərdən yanaşmışdılar.

Heca hər bir dilin mühüm vahidlərindən biridir. Dünyada elə bir dil yoxdur ki, bu dildə danışmaq aktı hecalara bölünməsin.

Hələ uşaq olarkən biz sözləri hecalara bölünməsinə öyrənirik. Bir çox insanlar heca bölgüsünü intuitiv şəkildə apara bilir. Lakin bu problemlə bağlı bir sıra məsələlər hələ də sual doğurur.

Hər bir fonetik söz hecalardan, hecalar isə səslərdən ibarət olur. Hecalar sözdən kənar mövcud ola bilməz, onlar yalnız fonetik sözlərin tərkib hissəsi kimi çıxış edir və ayrılıqda heç bir mənə kəsb etmir. Təsadüfi deyil ki, L.V.Bondarko hecanı «xüsusi tələffüz vahidi» adlandırmışdır. ³

Heca bir və ya bir neçə səsdən ibarət ola bilir. Lakin bununla belə, heca səslərin kombinasiyasından ibarət deyil. Heca tərkibində səslər hər bir dilin özünəməxsus fonotaktik qaydalarına əsasən əlaqəyə girir və heca strukturunu yaradırlar. Hecadan kənar səslərin belə əlaqəsi mövcud ola bilməz.

¹ Cristal D. The Cambridge Encyclopedia of language. London, "Cambridge University Press", p.15

² Axundov A.A. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, « Maarif», 1984, s.245

³ Bondarko Л.В. Звуковой строй современного русского языка. Москва, «Просвещение», с.123

Hər bir dildə məhdud sayda heca modelləri mövcuddur. Bu modellərin əsasında fonem birləşmələrinin qanunauyğunluqları durur. F.Yadigar bu birləşmələrin öyrənilməsinin nəzəri əhəmiyyəti haqqında yazır: «Fonem birləşmələrindəki qanunauyğunluqlar nəzəri dilçilik, onun son illərdə inkişaf etmiş qollarından biri, tətbiq dairəsinə görə ən çox praktik məqsədlərə yönəlmiş konfrontativ və kontrastiv dilçilik üçün əhəmiyyəti son dərəcə böyükdür».

Fikrini inkişaf etdirərək F.Yadigar daha sonra belə yazır: «Fonem birləşmələrindəki qanunauyğunluqların öyrənilməsinin tipoloji və müqayisəli – qarşılaşdırma üsulu ilə tədqiqinin nəzəri dilçilik üçün böyük əhəmiyyəti var. Bu yolla biz dillər arasındakı genetik bilgilərin, həmçinin, bu dilin özümlüyünü açıb göstərə bilərik. Məsələn, Azərbaycan dilində sözbaşında üç və daha artıq samit gələ bilmədiyi halda, alman dili üçün bu adi bir şeydir. Odur ki, bu gün dilimizdə işlənən «şprot, şpris, ştraf» və s. kimi sözlərin alman mənşəli olması heç bir şübhə doğurmur.¹

Yuxarıda deyilənlər göstərir ki, dilin ən kiçik prosodik, danışığın isə ən kiçik tələffüz vahidi və sözün bir hissəsi olan hecanın hərtərəfli öyrənilməsi həm nəzəri, həm də əməli, təcrübi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bu da birbaşa mövzunun aktuallığına dəlalət edir.

Qeyd edək ki, heca danışığın ən kiçik tələffüz vahidi olub, ayrılıqda heç bir mənaya malik olmasa da, o, digər seqment vahidlərin realizə olunduğu əsas struktur elementi kimi çıxış edir. Belə ki, heca yalnız fonemlərin realizə olunduğu struktur fonetik element olmayıb, həm də supraseqment vahidlərdən olan vurğunun, tonların (statik, kenetik), intonasianı komponentlərinin realizə olunduğu struktur vahiddir. Belə ki, hecanın açıq və qapalı olması danışığın aktında saitlərin kəmiyyətə variativliyinə təsir göstərir. Heca ayrılıqda götürülmüş sözlərin, söz formalarının, söz birləşmələrinin və cümlələrinin material formasının daşıyıcıları və təşkilədicisidir.

Hecadan poetik linqvistikada da geniş istifadə olunur. Belə ki, şeir vəznlərinin quruluş və formaları hecaya əsaslanır. İngilis dilində sillabo-tonik və Azərbaycan dilində sillabik (heca) vəznlər heca və onun fonetik xüsusiyyətlərinə söykənir.

¹ Yadigar F.Y. (Veysəlli) Fonetika və Fonologiya məsələləri. Bakı; «Maarif», 1993, s.56.

Yuxarıda deyilənlər onu göstərir ki, heca çoxcəhətli bir fonetik vahiddir və onun müqayisəli şəkildə öyrənilməi aktualıq kəsb edir. Odur ki, hecanın kontrastiv və konfrontativ baxımdan öyrənilməsi ana dilində müqayisəyə çətin gələn bir sıra xüsusiyyətləri meydana çıxarmağa imkan verir.

Qeyd edək ki, hecanın tərkibində fonemlərin birləşmə xüsusiyyətləri bilavasitə həmin dilin öz təbiətinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Artikulyator baxımından heca özündən kiçik hissələrə bölünmür, çünki danışq aktının tələffüzə görə parçalanması hecadan ibarətdir.

Ferdinand de Sössür nitq axının asanlıqla səslərə deyil - bilavasitə səslərdən ibarət olan hecalara bölünməsinə qeyd edir. Belə ki, hətta ən rəvan templi danışq aktında sözlər bilavasitə səslərə deyil, hecalara bölünür. ¹ Ə.Dəmirçizadə hecanı fonetik axının kiçik vahidi adlandırsa da, bir sıra xüsusiyyətlərinə görə onu ən mühüm vahid kimi səciyyələndirir. O, hecanı hər şeydən əvvəl, nitqin fonetik zəncirində ən çox yer tutan həlqəcik adlandırır. ¹

Təqdim olunan dissertasiya işində biz mövcud linqvistik ədəbiyyata söykənərək, öz müşahidələrimiz və geniş eksperimental fonetik təhlil əsasında hecanın struktur- prosodik tədqiqini aparmağa çalışmışıq.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektini ingilis və Azərbaycan dillərində ayrılıqda tələffüz olunan sözlər, onların heca strukturu və prosodik xüsusiyyətləri təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. İngilis və Azərbaycan dillərində hecanın qarşılıqlı müqayisəli, distributiv, akustik, prosodik təhlili və bu yolla əldə edilmiş bilgilərin sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqat işinin məqsədi. Tədqiqat işinin məqsədi heca kimi çoxcəhətli bir vahidin ingilis və Azərbaycan dillərində struktur-prosodik xüsusiyyətlərini müqayisəli şəkildə öyrənilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. İngilis və Azərbaycan dillərinin heca strukturunda və hecanın prosodik xüsusiyyətlərində fərqli və oxşar cəhətlərinin təcrübi material əsasında ilkin olaraq, öyrənilməsi işin elmi yeniliyi hesab edilə bilər.

¹ Dəmirçizadə Ə.M. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, « Maarif», 1960, s.84.

Tədqiqat işinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti. İngilis və Azərbaycan dillərində hecanın struktur- prosodik təhlili mühüm nəzəri əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bu dillərdə hecanın struktur- prosodik baxımdan tədqiqi başqa dillərdə də hecanın strukturunun və prosodik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə köməklik göstərə bilər. Eyni zamanda tədqiqatın nəticəsindən ingilis və Azərbaycan dillərinin fonetikasi, fonologiyasının tədrisində, eləcə də onlara dair yazılan əsərlərdə, habelə müqayisəli-tipoloji araşdırmalarda, həmçinin dərslik və dərs vəsaitlərin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin material və metodları. Tədqiqat işinin yazılmasında nəzəri dilçiliyin ənənəvi metod və üsullarından, xüsusən, təsvir, müşahidə, müqayisə-tutuşdurma, kombinator, eksperimental-fonetik (akustik), ossilloqrafik metodlardan istifadə edilmişdir.

Bununla yanaşı, tədqiqatda bəzən diaxron metoddan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan nəzəri müddəalar aşağıdakılardır:

- elmi-nəzəri linqvistik ədəbiyyatda heca probleminin qoyuluşu və izahını təhlil etmək;
- qarşılaşdırılan dillərin heca strukturunun modellərini müəyyən-ləşdirmək;
- qarşılaşdırılan dillərdə hecanın qarşılıqlı müqayisəli, distributiv kombinator xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirmək;
- qarşılaşdırılan dillərin prosodik xüsusiyyətlərinin isomorf və allomorf cəhətlərinin tapılıb üzə çıxarılması.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiyanın məzmunu İngilis dilinin fonetikasi kafedrasında, Eksperimental Fonetika və Təbii Dilçilik laboratoriyasında, İngilis dilinin tarixi və leksikası kafedrasında edilmiş məruzələrdə öz əksini tapmışdır. Bundan başqa, tədqiqatın nəticələri haqqında müxtəlif elmi məclis və konfranslarda məruzə edilmiş, bu məruzələr müxtəlif jurnal və toplularda çap olunmuşdur. Dissertasiyanın mövzusu ilə bağlı on məqalə və üç tezis çap edilmişdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, təqdim olunan nəzəri müddəalar, işin elmi yeniliyi, onun nəzəri və praktik əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, dissertasiyanın quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın «Dilçilikdə heca probleminin tədqiqi tarixindən» adlı birinci fəslində heca probleminin dilçilikdə tədqiqi şərh edilir, hecanın formalaşmasına və heca bölgüsünə dair nəzəriyyələr təhlil edilir.

Heca haqqında fikirlər hələ antik dövrdə mövcud idi. Hələ qədim dövrdə hind və ərəb dilçiləri səs birləşmələrindən, hecalardan, səsin yzun və yaxud qısa tələffüz edilməsindən bəhs etmiş, vurğu və intonasiyanı fərqləndirmişdilər. Hecanın prosodik əlamətləri, yəni uzunluq, qısalıq, tonun dəyişməsi Qədim Yunanıstanda və Romada ciddi misra düzümünün yaranmasına səbəb olmuşdur.¹

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Ferdinand de Sössür, O.Yespersen, D.Counz, Y.Sayqan, A.Gimson, L.H.Yelmslev, N.S.Trubeskoy, A.Martine, M.Grammon, R.Stetson, P.Rouç, rus dilçilərindən L.V.Şerba, N. Jinkin, L.Zinder, L.V.Bondarko. V.Vasil-yev, M.Matuseviç, Q.Torsuyev və başqaları ayrı-ayrı illərdə heca probleminin bu və ya digər aspekti ilə bağlı dəyərli fikirlər, nəzəriyyələr irəli sürmüşdülər.

Həmin dövrdə yaşamış M.Kazimbəy, B.Çobanzadə, S.Vəliyev və başqaları öz əsərlərində Azərbaycan dilinin fonetik sistemini və qrammatik quruluşunu tədqiq etməyə çalışmış, bu sahədə dərslük və dərs vəsaitləri tərtib etmişdilər. Lakin həmin dövrdə yazılmış əsərlərin əksəriyyəti daha çox praktiki əhəmiyyət daşıyırdı və Azərbaycan dilinin auditoriyalarda tədrisi məqsədi ilə tərtib olunmuşdur.

XX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycanda dilçilik sürətlə inkişaf edir. Ə.Dəmirçizadə, A.Axundov, A.Ələkbərov, F.Veysəlli, F.Cəlilov, S.Babayev, F.H.Zeynalov və başqaları öz elmi əsərlərində dəfələrlə heca probleminə müraciət etmiş, hecanın yaranması, hecanın

¹ Тронский И.М. Вопросы языкового развития в античном обществе. Ленинград, «Наука», 1973, с.157

növü , tipləri hecanın funksiyaları, sözlərin hecalara bölünməsi və heca ilə bağlı başqa məsələlərə aydınlıq gətirməyə çalışmış, dəyərli fikirlər irəli sürmüşdülər.

XIX əsrdən başlayaraq hecanın formalaşması və bölgüsü ilə bağlı bir neçə nəzəriyyə irəli sürülmüşdür. Onların arasında, bizim fikrimizcə, ən mühümü ekspirator, sonorluq və «əzələ gərginliyi» nəzəriyyələridir.

Azərbaycan dilçiliyində ekspirator nəzəriyyəsi həmişə əsas götürülmüşdür. Dilçilərimizdən Ə.Dəmirçizadə, A.Axundov, A.Qurbanov, H.Həsənov və s.onun tərəfdarı olmuşdular.

Lakin biz bu fikirlə razılaşa bilmərik. Son tədqiqatlar sübut etmişdir ki, bir nəfəsvermədə bir neçə heca tələffüz etmək olar. F.Veysəlli haqlı olaraq bu nəzəriyyənin çatışmamazlıqlarından bəhs edərək göstərir ki, bir nəfəsvermədə bir neçə heca, söz, hətta sintaqm tələffüz etmək olar¹

N.İ.Jinkinın hesablamalarına görə, əgər hər bir heca 1 nəfəsvermədə tələffüz edilsə, onda insan gərək 1 dəqiqədə 30 dəfə nəfəs versin. Lakin məlumdur ki, insan sakit halda 16 dəfə nəfəs verir. Bundan başqa, N.İ.Jinkin hesablamışdır ki, 1 nəfəsvermədə 10-a qədər heca tələffüz etmək olar.²

Sonorluq nəzəriyyəsinin əsasını danimarkalı alim O. Yespersen qoymuşdur. Bu alimin fikrincə, heca daha çox sonorluğa malik olan səslərlə az sonorluğa malik olan səslərin birləşməsidir. O. Yespersen hesab edirdi ki, dildəki bütün səslər müxtəlif dərəcəli sonorluğa malikdirlər və bunun əsasında o xüsusi «sonorluq şkalası» yaratmışdır.

Sonorluq nəzəriyyəsi hecanın yaranmasını yalnız akustik cəhətdən izah edir.

L.İ.Zinder bu barədə yazır: «...sonorluq nəzəriyyəsinin zəif cəhəti ondan ibarətdir ki, bu və ya digər səs sədəliliyi dəyişməz deyil. Eyni səs müxtəlif sədəlilic dərəcəsi ilə tələffüz oluna bilər»³

«Əzələ gərginliyi» nəzəriyyəsi fransız alimi M.Qrammon tərəfindən irəli sürülmüşdür. Lakin bu nəzəriyyənin ən görkəmli nümayəndəsi Leninqrad fonologiya məktəbinin banisi Lev Vladimiroviç Şerba olmuşdur. O, hecanı bir əzələ gərginləşməsi zamanı tələffüz

¹ Veysəlov F.Y. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, «Maarif», s.132

² Жинкин Н.И. Механизмы речи. Москва, АПН СССР, 1958, с.152

³ Зиндер Л.П. Общая фонетика. Москва, «Высшая школа», 1979, с. 254.

edilən vahid hesab edir. Hər bir əzələ gərginliyi impulsu üç hissədən ibarətdir; gərginliyin güclənməsi, kulminasiya (ən yüksək nöqtəsi) və əzələnin zəifləməsi. Gördüyümüz kimi, bu nəzəriyyə, sırf fizioloji cəhətə əsaslanır. L.V.Şerba heca tərkibindəki samitləri güclülük dərəcəsinə görə üç yerə bölür.¹

«Əzələ gərginliyi» nəzəriyyəsinin tərəfdarları arasında P.Fuşe, M.Qrammon, T.Navarro və başqa alimlərin adları da var. Məsələn, 1930-cu ildə Bonn şəhərində keçirilən fonetistlərin I konqresində P.Fuşe hecayaranma sxemini əzələ gərginliyinin artıb azalması prinsipi ilə təqdim etmişdir.

Ferdinand de Sössürün hecayaranma konsepsiyası isə artikulyasiya bazasına əsaslanır. O, ağız rezonatorunun həcmnin dəyişməsinə əsaslanaraq səsləri 7 yerə bölməyi təklif edir.²

Beləliklə, Ferdinand de Sössürün irəli sürdüyü imploziv-eksplziv nəzəriyyə hecanın yaranmasını yalnız artikulyasiya nöqteyi-nəzərdən izah edir və buna görə də məqbul hesab edilə bilməz.

N.S.Trubeskoy hecanı bütövlükdə prosodiya sahəsinə aid edir. O, prosodik əlamətlərin bütövlükdə hecaya aid olduğunu qeyd edir, hecanın komponentləri isə onun fikrincə, prosodik cəhətdən relevant - yaxud irrelevant ola bilər. Bir qayda olaraq, prosodik əlamətlərə irrelevant samitlər hesab edilir.

N.S.Trubeskoyun «sərhəd siqnalları» haqqında olan konsepsiyası maraqlıdır, onun köməkliyi ilə hecanın sərhədlərini və tərkibini müəyyənləşdirmək olar. Lakin bu üsulu çoxmorfemli sözlərə aid etmək olmur.³

Yuxarıda qeyd olunan nəzəriyyə və konsepsiyalardan başqa, XX əsrdə heca ilə bağlı digər fikirlər, nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür. Məsələn; N.İ.Jinkin «ucalıq» nəzəriyyəsi, A.L.Traxterovun «tonal» nəzəriyyəsi, çex fonetisti B.Hala, rumın fonetisti A.Rosettinin nəzəriyyələri, R.Stetsonun «mühərrik» nəzəriyyəsi və s. Lakin bütün

¹ Щерба Л.В. Фонетика французского языка Москва, Издательство литературы на иностранных языках. 1953, с.79.

² Соссюр Ф. Труды по языкознанию. Москва, «Прогресс», 1977, с.49.

³ Trubeskoy N.S. Fonologiyanın əsasları (1939-cu il almanca nəşrində tərcüməsi, son söz və qeydlərin müəllifi prof. F.Yadigardır) Bakı, «Mütərcim», 2001, s.358

bu nəzəriyyələr ya mövcud olanların əsasında yaradılıb, onlara bənzəyir, yaxud da bu nəzəriyyələrin sintezindən ibarətdir.

Dissertasiyanın II fəslı «İngilis və Azərbaycan dillərində hecanın struktur xüsusiyyətlərinin müqayisəli tədqiqi» adlanır. Tədqiqat zamanı biz hər iki dilin heca quruluşunu müqayisə etmişik.

İngilis və Azərbaycan dillərində hecanın aşağıdakı tərkib elementləri ola bilər:

1) yalnız nüvə elementindən ibarət hecalar. Dilçilikdə belə hecalara örtüsüz açıq hecalar ədlənir. Məsələn, ingilis dilində are[a:], or[ɔ]: Azərbaycan dilində [a-na], [ə-la].

2) onset (hecaönü) və nüvədən ibarət hecalar. Məsələn, ingilis dilində sea[si:], me[mi:], bar[bɑ:], key[ki:]: Azərbaycan dillərində [de], [nə-nə] və s. Bu hecalar həmçinin örtülü açıq hecalar adlanır.

3) nüvə və kodadan ibarət olan hecalar. Bu tip hecalarda onset elementi olmur. Məsələn, ingilis dilində in[in], am[æm], ill [il]: Azərbaycan dilində [əl], [an], [iz] və s. Bu hecalara həmçinin örtüsüz qapalı hecalar da ədlənir.

4) hər üç elementdən (onset, nüvə, koda) ibarət olan heca, Məsələn, ingilis dilində sit [sit], pen [pən], tall[təl]: Azərbaycan dilində [sap], [dar], [qar] və s. Bu qəbildən olan hecalara örtülü qapalı heca ədlənir.

İngilis və Azərbaycan dillərində onset və koda elementlərinin say tərkibi müxtəlif ola bilər. Məsələn, sea[si:], man[mæn], tree[tri:], plate[pləit], street [stri:t] və s.

Azərbaycan dilində onsetdə əksər hallarda bir element işlənə bilər. Bu dilin fonotaktikasına görə, hecaönü sözünü mövqedə iki sait (VV), iki samit (CC) yanaşı işlənir.¹

İngilis dilində əusləutdə bir, iki, üç, dörd, beş, hətta altı samitdən ibarət olan koda elementi işlənə bilər. Məsələn, east, acts, sixths, accents [æknts], remonstrant [ri' mɔnstrnt]²

Azərbaycan dilində isə kodada iki samitdən ibarət hecasonu element işlənə bilər. Məsələn, dörd, yurd, üst, alt və s. Lakin alınma

¹ Cəlilov F.A. Azərbaycan dilinin morfonologiyası. Bakı, «Maarif», 1988, s.45

² Торсуев Г.П. Структура слога и аллофоны в английском языке. Москва, «Наука», 1975, с. 8.

sözlərdə kodada üç və hətta dörd samit yanışı g□□ bilir. Məsələn, filtr, gros-meystr və s.

İngilis və Azərbaycan dillərində hecanın tərkib elementlərini diaqram şəklində aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Cədvəl 1.1.

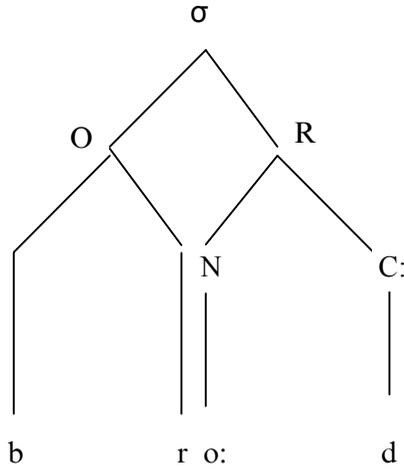
heca sözlər	onset (hecaönü)	Nüvə	koda (hecasonu)
Beat	/b/	/i:/	/t/
İll	Ø	/i:/	/l/
Eye	Ø	/ai/	Ø
Stream	/str/	/i:/	/m/
Sixth	/s/	/i/	/ksθ/
Rambled	/r/	/æ/	/mbld/
Accents	Ø	/æ/	/ksnts/
Entrants	Ø	/e/	/ntrnts/

Azərbaycan dilində:

Cədvəl 1.2.

heca sözlər	onset (hecaönü)	Nüvə	koda (hecasonu)
Daş	/d/	/a/	/ş/
İl	Ø	/i/	/i/
O	Ø	/o/	Ø
Qurd	/q/	/u/	/rd/

Dilçilər heca strukturunu təviri etməkdən ötrü çox vaxt ağacşəkili diaqramdan istifadə edirlər. Həmçinin heca bu cür ağacşəkili diaqramda yunan əlifbasındakı /σ/ (siqma) hərfi ilə verilir. Məsələn, broad /brɔ:d/ sözünü ağacşəkili diaqramdan istifadə etməklə aşağıdakı kimi vermək olar.

Şək.1.1.

Burada: «σ» -heca, «O»-onset, «R»-qafiyə, «N»-nüvə, «C:»-kodadır.

Bu sözdə onseti tərkib hissələrə bölmək olar. Belə ki, o iki samitdən: /b/ və /r/-dan ibarətdir. Qafiyə isə ona görə tərkib hissələ bölünür ki, o özündə həm hecanın nüvəsini, həm də kodanı ehtiva edir.

İkinci fəsilə biz həmçinin ingilis və Azərbaycan dilinin tarixinə bir ekskurs edərək hər iki dildə heca strukturunda tarixən baş vermiş dəyişiklikləri nəzərdən keçirtməyə çalışmışıq. Apardığımız araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, qədim ingilis dilində heca modelləri quruluşca daha mürəkkəb olmuşdur. Əgər Azərbaycan dilinin musiqiliyi heca strukturunda anlaut və auslautda çoxüzvlü samit birləşmələrinin işlənməsinə yol verilmirsə, ingilis dilində biz bunun əksini görürük.

XVI əsrdən başlayaraq ingilis dilində auslautda işlənən samit birləşmələrinin sadələşməsi baş vermişdir. Məsələn: lamb [lamb] > lamb [ɫæm]: often [ʔfn] > often [ʔfn]

¹ Abdulrahimov E.H. The ABC of the History of the English language. Baku, "Mutarjim", 2005, p.47

XV-XVII əsrlərdə ingilis dilində saitlərin böyük dəyişməsi prosesi baş vermişdir; bu kəmiyyət dəyişikliyi nəticəsində açıq hecalarda gələn saitlərdə müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir.

Məsələn:

Orta ingilis dili dövrü

[a] - [eɪ]

[e] - [i:]

[o] - [ou]

Yeni ingilis dili dövrü

make make /meik/

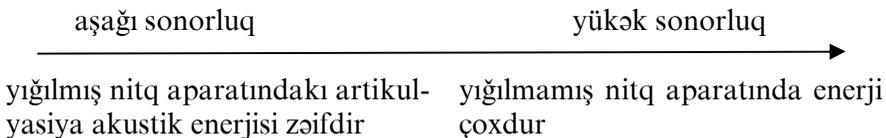
see see / si : /

ston stone / stoun/¹

Azərbaycan dilində olduğu kimi, ingilis dilində də qapalı heca tipi tarixən üstünlük təşkil etmişdir. Lakin hər iki dilin materialları açıq hecalılığa doğru inkişafı aydın şəkildə özündə göstərməkdədir. Hər iki dilin heca strukturunda baş verən dəyişikliklər əsasən tələffüzü yüngülləşdirmək, tələffüz məsrəfiinə qənaət, mürəkkəb heca strukturu sadələşdirmək məqsədi ilə baş vermişdir.

Dildə heca yaranarkən daha çox sonorluğa malik olan səslərin (bura həm sait və həm də sonorlar daxildir) hecanın mərkəzində, daha az sonorluğa malik səslərin (buraya da partlayışlı samit səslər və sürtünən samit səslər aiddir) hecanın kənarında yer almasına (marginal) üstünlük verilir. Bu cür struktura malik olan heca demək olar ki, tamamilə sonorluq profilinə uyğun gəlir.

partlayışlı samitlər, sürtünən samitlər, partlayışlı burun samitləri, süzülən samitlər /l/ və /r/, aralıq səslər, saitlər

Qrafik 1.

¹ Abdulrahimov E.H. The ABC of the History of the English language. Baku, "Mutarjim", 2005, p.198

Yuxarıdan göründüyü kimi, partlayışlı samitlər sürtünən samitlərə nisbətən, sonuncular da öz növbəsində burun samitlərinə nisbətən daha az sonorluğa malikdirlər.

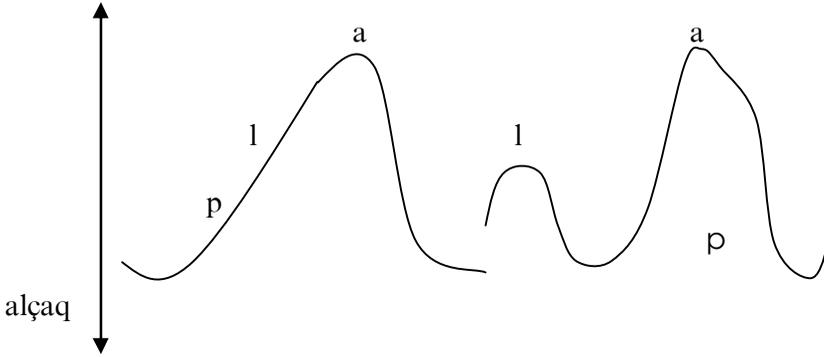
Əgər biz sonorluq profilinə əməl etsək, hecanın əvvəlindəki samit səslərin ardıcılığı soldan sağa sonorluğunun dərəcəsinə əsasən artacaq və hecanın sonundakı samit səslərin ardıcılığı sağdan sola istiqamətdə sonorluğun azalan dərəcəsinə görə işlənəcəkdir. Bunu nəzərə alaraq biz hecanın əvvəli və sonunda hansı samit səs ardıcılığının mümkün və ya qeyri-mümkün olduğunu deyə bilərik.

Mümkündür
/pla, fni, lju, pflc/
/alp,ort/

Az mümkündür
/lpa, nfi, ylu, lfpc/
/apl, otr/

Aşağıdakı şəklə nəzər salsaq, sözügedən məsələ bizə bir daha aydın olar. Yuxarı-aşağı istiqamətlənmiş ox işarəsi sonorluq dərəcəsinə göstərir.

yüksək

dinləyicilər bu halda bir hecanın
tələffüz olduğunu eşidəcəklər

lakin bu halda dinləyicilər
iki hecanın tələffüz olduğunu
eşidəcəklər

Qrafik 2.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, dilçilikdə hecanın formalaşmasında soldan sonorluğun artması, daha sonra öz zirvəsinə çatması və sonra isə enməsi ardıcılığından istifadə edilir. Məhz buna görə dildə /lpa/ quruluşu hecadan daha çox /pla/ quruluşu hecaya rast gəlmək mümkündür, çünki /pla/ hecasında sonorluq özünün ən aşağı məxrəcindən /p/-dən /l/-ə kimi artır və /a/ sait səsinə özünün zirvəsinə çatır.

Fonotaktik məhdudiyət və eləcə də sonorluq profilini araşdırdıqdan sonra artıq bizə aydın olur ki, nə üçün dinləyicilər /rpa/ səslər ardıcılığında iki heca eşidir, baxmayaraq ki, sözü tələffüz edən şəxs onu bir hecalı söz kimi verməyə çalışır. Belə ki, sonorluq baxımından /r/ səsi hecanın tərkibindəki digər danışığ səslərinə nisbətən daha üstündür, daha sonra /p/ səsinin tələffüzündə sonorluq aşağı düşür və bir daha yenidən /a/ səsinin tələffüzündə artır və dinləyicidə belə bir təəssürat yaranır ki hecanın sol kənarında sonorluluq onun nüvəsinə nisbətən artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir ingilis dilində hecaların formalaşmasında sonorluq profilinə meyl vardır. Buna baxmayaraq tərkibində /s/ samit birləşməsi olan hecalarda buna meyl görünmür. Buna misal olaraq biz flounce /flauns/ sözünü göstərə bilərik. İlk samit səs birləşməsində /f/ səsi /l/ sonor səsinə nisbətən daha az sonordur, sonuncu da öz növbəsində diftonqla müqayisədə az sonordur; son samit səs birləşməsində isə diftonq /n/ sonor səsdən daha sonordur, sonuncu da öz növbəsində /s/ səsdən daha sonordur. Sonorluq hecanın mərginalında artır diftonqda özünün zirvəsinə çatır və yenidən son samit səs birləşməsində azalır. Lakin «spin» sözü sonorluq profilini pozur (çünki /s/ səsi /p/ səsinə nisbətən daha sonordur), eynilən də «act» sözündə də belə bir hala rast gəlmək olur (çünki /k/ və /t/ bərabər qaydada sonordur.)

«İngilis və Azərbaycan dillərində hecanın prosodik xüsusiyyətləri» adlanan üçüncü fəsildə biz hər iki dildə əsas tonun tezliyi, intensivliyi və uzunluğun akustik göstəricilərinin müqayisəli təhlilini aparmışıq.

Dil materialının eksperimentdə qoyulmasında və ossilloqramların təhlilində «PRAAT» kompüter proqramının imkanlarından istifadə edilmişdir.

Eksperimentin əhəmiyyətini vurğulayan L.V.Şerba belə yazır: «Mənim linqvistik fikirlərimin əsasında həmişə eksperimentdən alınan dil materialları, dil faktları dayanır».¹

Toplanmış zəngin dil materiallarının eksperiment süzgəcindən keçirilməsini və heç bir şübhə doğurmayan faktlar əsasında obyektiv nəticələr çıxarılmasını israrla vurğulayan F.Y.Veysəlli yazır: «Hər hansı fonetik materialın tədqiqi o vaxt keyfiyyətli ola bilər ki, o, müşahidədən çox eksperimentə əsaslanmış olsun».²

Ossilloqrafik təhlilə cəlb olunan sözlərin zaman parametrisinin akustik qiymətləri göstərir ki, maksimum zaman sərfi hər iki dilin vurğu daşıyan hecaları üçün daha səciyyəvidir.

Müqayisə olunan dillərdə saitlərin uzunluğu hər şeydən əvvəl, onların özlərinin akustik keyfiyyətindən asılıdır. Saitlərin uzunluğuna təsir edən digər amil kimi onların reallaşdığı hecanın təbiətindən: açıq və ya qapalı olmasından birbaşa asılıdır.

Sait səslərin uzunluğuna təsir edən daha bir amil onlardan sonra gələn samitin keyfiyyətindən (kar/cingiltili, kipləşən-partlayışlı/novlu) asılı olur. Müqayisə olunan dillərdəki sözlərin hecalardakı akustik qiymətlərinə əsasən demək olar ki, sait səslərin keyfiyyəti saitdən sonra gələn samitlərin sayından asılı olur.

Müqayisə olunan dillərdə eyni bir sait fonemin açıq hecada işlənən variantının akustik parametrləri qapalı hecada işlənən variantla münasibətdə, bir qayda olaraq, həmişə yüksək göstəricilərə malikdir.

Məsələn, ingilis dilindəki /sɔ:s/ və /sɔ:sə/ sözlərində əsas tonun tezliyi diktorların tələffüzündə aşağıdakı kimidir:

I diktör 192-226 hs, II diktör 210-235 hs.

Azərbaycan dilində /də/ və /dədə/ sözlərində /ə/ saitinin əsas tonun mütləq tezliyi açıq hecada I diktorda 230 hs, II diktorda 245 hs-dir, /dədə/ sözündə I diktorda 170-187 hs, II diktorda 168-217 hs, /tək/ sözündə I diktorda 168 hs, II diktorda 186 hs bərabərdir.

Eksperimentə cəlb olunan /an/, /ana/, /at/ və /ata/ sözlərində /a/ saiti eyni fonetik mövqedə, lakin fərqli fonetik əhatədə realizə

¹ Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность, Ленинград, «Наука», с.54

² Yadigar F.Y. (Veysəlli) Fonetika və Fonologiya məsələləri. Bakı; «Maarif», 1993, s.84.

olunmuşdur. /an/ sözündə /a/ saitinin tələffüzünə I diktor 158 m/san, II diktor 166 m/san sərf etdiyi halda, /at/ sözündə /a/ saitinin tələffüzünə I diktor 147 m/san, II diktor 150 m/san vaxt sərf etmişlər. Bunu /a/ saitindən sonra gələn samitlərin akustik keyfiyyəti ilə izah etmək mümkündür. /an/ sözündəki sonor samit /at/ sözündəki /t/ kar kipləşən-partlayışlı samitə nisbətən az təsir göstərir (bax: cədvəl 1).

Cədvəl 1.

sözlər	I diktor		2 diktor	
	qapalı heca (m/san)	açıq heca (m/san)	qapalı heca (m/san)	açıq heca (m/san)
/an/	158		166	
/ana/		186		195
/ at/	147		150	
/ata/		167		184

//tʃi:s/, //tʃu:z/ və //tʃi:zi/, //tʃu:zə/ sözlərində saitlərin mütləq tezlikləri yuxarıda qeyd edilmiş tezliyə uyğundur: //tʃi:s/ və //tʃu:z/ sözlərində qapalı hecəda reallaşan /ɪ/ və /u/ saitlərini I diktor 215 – 228 hs, II diktor

206 - 238 hs tezliyində tələffüz etmişlər. İkihecalı açıq hecəda əsas tonun tezliyi qismən də olsa yüksəkdir. I diktor təhlil olunan saitləri 230 - 236 hs, 240 - 255 hs tezliyində səsləndirmişlər (bax: cədvəl 2).

Cədvəl 2.

Sözlər	I diktor		2 diktor	
	qapalı heca (m/san)	açıq heca (m/san)	qapalı heca (m/san)	açıq heca (m/san)
//tʃi:s/,	215		206	
//tʃu:z/		228		238
//tʃi:zi/	230		240	
//tʃu:zə/		236		255

Dissertasiyanın «Nəticə» hissəsində aşağıdakı müddəalar ümumiləşdirilir:

1. Dil çoxsəviyyəli bir sistemdir: onun vahidləri aşağı səviyyədən yuxarı səviyyəyədək hierarxik əlaqələr üzərində qurulub. Heca dilin aşağı səviyyəsi olan fonetik-fonoloji yarusda aid olub, fonemdən sonra ikinci struktur vahid kimi həmin yarusda özünə yer alır. Heca da fonem kimi ayrılıqda mənaya malik deyildir. O, sözlərin struktur elementi kimi çıxış edir.

2. Hecanın morfemə və sözə münasibətinə gəlincə, heca da söz kimi müstəqildir və bölünməzdir. Fonem və morfem isə müstəqil olmayıb asılı vahiddirlər. Heca ilə morfemin bəzən üst-üstə düşməsi təsadüfi haldır.

3. Heca ən kiçik tələffüz vahididir. O, prosodik əlamətlərin (vurğu, ton, intonasiya və s.) daşıyıcısıdır. Heca dildə prosodik və distributiv funksiya yerinə yetirir. Heca dərkətmə vahididir, o, rabitəli danışqda (nitqdə) ayrı-ayrı səslər kimi deyil, hecalara bölünür və hecalarla qavranılır.

4. Heca fonemlərin funkiyalarını (konstitutiv (təşkiledici), distinktiv (fərqləndirici), rekoqnitiv (tanıma)), eləcə də hecadüzəldən səslərin sillabik funksiyalarını və supraseqment vahidlərin realizə olunduğu mühüm bir struktur vahiddir.

5. Hər bir hecanın bir sonorluq zirvəsi vardır. Bu zirvədən əvvəl və sonra sonorluğu azalan elementlər gəlir. Hecanın nüvəsini saitlər və sonor samitlər təşkil edir. Dildə heca strukturu formalaşarkən, daha çox sonorluğa malik olan səslər (saitlər) hecanın mərkəzində, daha az sonorluğa malik olan səslər isə hecanın kənarlarında (marginalda) olur.

6. Heca tərkibində fonemlər bir-birilə sıx əlaqədə çıxış edir: hecadan kənar fonemlərin bu cür əlaqəsi mövcud deyil. Fonemlərin özünəməxsus əlamətləri, xüsusiyyətləri heca daxilində daha aydın və qabarıq şəkildə üzə çıxır.

7. Heca tərkib elementlər baxımından üç hissədən ibarətdir. Hecaönü, nüvə və hecasonu. Hecanın nüvə və hecasonu elementləri poeziyada qafiyəni təşkil edir. Nüvəsiz heca strukturu yoxdur. Hecanın nüvə elementi onun əsasını təşkil edir.

8. İngilis və Azərbaycan dillərində dörd heca tipi (V, CV, CVC, VC) mövcuddur, lakin bu heca tiplərinin struktur modelləri bu dillərdə müxtəlifdir. İngilis dilində 24, Azərbaycan dilində isə 25

hecanın struktur modeli var: Azərbaycan dilinin öz söz və şəkilçilərində altı struktur model (V, VC, VCC, CVC, CVCC, CV) işlənir, qalan modellər isə alınma sözlər üçün səciyyəvidir.

9. İngilis dilində bir sait (heca) yuvasının əvvəlində iki, üç, sonunda dörd və daha artıq samit birləşə bildiyi halda, Azərbaycan dilində bir sait yuvasının əvvəlində bir, sonda isə iki sait gələ bilər.

10. İngilis dilindən fərqli olaraq, Azərbaycan dilində heca bir vəzn ölçüsü kimi ritmik vahiddir. İngilis dilində isə vəzn ölçüsü kimi minimal ritmik vahid hecadan böyükdür. Bu dildə minimal vahid iki və bəzən üç hecadan ibarət olur. İngilis və Azərbaycan dillərində vəzn ilə dilin fonetik quruluşu bir-birilə əlaqədə çıxış edir. İngilis və Azərbaycan dillərində istifadə olunan sillabo-tonik və sillabik vəznlər bu dillərin spesifikasından, vurğuların sərbəst və sabit olmasından irəli gəlir.

11. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində tarixən heca strukturunda müəyyən dəyişiklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər tələffüzü yüngülləşdirmək, artıq tələffüz məsrəfinə qənaət, mürəkkəb heca strukturunu sadələşdirmək məqsədilə baş vermişdir.

12. İngilis dilindən fərqli olaraq, Azərbaycan dilinin öz çoxhecalı sözlərinin birinci hecasındakı sait sözün prosodik qəlibini müəyyənləşdirir. Ümumiyyətlə, bu dildə saitlərin daşdığı informasiya yükü daha çoxdur. İngilis dilində sözün prosodik qəlibini sərbəst vurğu, qüvvətli və zəif hecalar; sadə və mürəkkəb nüvələr müəyyənləşdirir.

13. İngilis dilində üçün daha çox qapalı heca, Azərbaycan dili üçün açıq heca strukturuna səciyyəvidir. Bu da ingilis dilində qısa saitlərin açıq hecada gələ bilməməsi ilə əlaqədardır.

14. İngilis dilində sözlərin heca tərkibi birdən doqquz hecaya kimi ola bilər. Azərbaycan dilində isə bir sözdə on üç qədər heca ola bilər.

15. İngilis və Azərbaycan dillərində heca bölgüsü bu dillərin özünəməxsus maksimum hecaönü prinsipi ilə müəyyənləşdirilir.

16. İngilis dili saitlərinin hər üç parametrlərinin (əsas tonun tezliyi, intensivlik, zaman) akustik qiymətləri Azərbaycan dili saitlərinin akustik parametrlərinin qiymətlərindən xeyli yüksəkdir.

17. Müqayisə olunan dillərdə vurğulu hecaların akustik göstəriciləri vurğusuz hecanın akustik göstəriciləri ilə müqayisədə xeyli yüksəkdir.

18. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində eyni bir sait fonemin açıq hecada işlənən allofonunun akustik parametrləri qapalı hecada işlənən allofona nisbətə, bir qayda olaraq, həmişə yüksək göstəriciyə malikdir.

19. ingilis və Azərbaycan dillərinin dil materiallarının təhlili nəticələrinə əsasən demək olar ki, sait səslərin hər üç parametrinin göstəricisi həmin saıtlərin öz akustik təbiətindən asılıdır. Bundan başqa, saıtlərin akustik parametrlərinin qiyməti onlardan sonra gələn saıtlərin akustik təbiətinə də (kar/cingilti, novlu/kipləşən partlayışlı və s.) təsir edir.

20. İngilis və Azərbaycan dillərində heca strukturunun prosodik xüsusiyyətlərində olan oxşar və fərqli cəhətlərinin aşkarlanması ingilis dilinin ədəbi tələffüz normalarının öyrədilməsində və aşkarlanmasında, habelə dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Tədqiqatın məzmunu, əsas müddəalar və nəticələri nəşr olunmuş aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

1. İngilis dilində sözün heca quruluşu //ADU-nun Elmi xəbərləri № 3, Bakı, 2003, səh.187-190.

2. Hecanın fonetik təbiəti // Tədqiqatlar № 4, 2003, səh.119-121.

3. Dilçilikdə heca probleminin tədqiqi tarixinə dair.// Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, «Mütərcim» Bakı, 2006, №1 , səh.32-35.

4. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində hecanın bəzi struktur xüsusiyyətlərinə dair // ADU-nun Elmi Xəbərləri № 5, Bakı, 2006, səh.134-138.

5. İngilis və Azərbaycan dillərində heca strukturunda tarixən baş verən bəzi dəyişikliklərə dair. « Elm və cəmiyyət» №1. Bakı, 2007, səh.41-44.

6. İngilis və Azərbaycan dillərində hecanın prosodik əlamətlərinə dair. Tədqiqatlar № 3. Bakı, 2007, səh.237-244.

7. О некоторых просодических особенностях слога в английском и азербайджанских языках. Вопросы филологических наук №2, Москва, 2009, с.113-115.

8.İngilis dilinin fonetik quruluşunun inkişafına dair bəzi qeydlər.// Mədəniyyətlərarası dialoq: linqvistik, pədaqoji və ədəbi aspektlər. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. (25-27 noyabr 2010-cu il) səh.212-213

9. İngilis və Azərbaycan dillərində hecanın prosodic xüsusiyyətlərinin təhlilində fonetik eksperimentin roluna dair. // Ümummilli lider H. Əliyevin sərəncamı ilə ali məktəbimizə universitet status verilməsinin 10 illiyinə həsr olunmuş xarici dillərin tədrisinin actual problemləri III Respublika elmi konfransının materialları (15-17 aprel 2010-cu il),ADU, səh.140-142.

10. Ekspirator nəzəriyyəsinin yaranmasına dair bəzi qeydlər. Xarici dillərin tədrisinin actual problemləri IV Respublika elmi konfransının materialları (18-19 may 2011-ci il) səh.211-212.

11. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində hecanın ritmik xüsusiyyətlərinə dair.// AMEA Filologiya məsələləri , Bakı, № 1,2011, səh.272-275.

12. О некоторых структурных особенностях слога в исконно английских и азербайджанских словах. Тылтаным. Языкознание. //Институт Языкознания им.А. Байтурсынова Комитет Науки министерства образования и науки Республики Казахстан, Астана, 2011, №1-2 ,стр.195-198

13.İngilis və Azərbaycan dillərində hecanın əsas ton tezliyinin qiymətlərinin müqayisəli təhlilinə dair. //AMEA Filologiya məsələləri. Bakı , 2012, № 2,səh. 49--55

Севиндж Ибадулла кызы Салимова

**СТРУКТУРНО-ПРОСОДИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЛОГА
В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ
ЯЗЫКАХ**

РЕЗЮМЕ

Настоящая диссертационная работа посвящена исследованию структурно-просодических особенностей слога в современном английском и азербайджанском языках. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и приложения.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяются цели и задачи исследования, отмечается новизна, теоретическая и практическая значимость диссертации, излагаются основные положения, выносимые на защиту.

В первой главе диссертации - «История исследования проблемы слога в лингвистике» исследуются лингвистические концепции, связанные со слогообразованием в сравниваемых языках

Во второй главе – «Особенности структуры слога английского и азербайджанского языков» содержит структурный анализ слога в английском и азербайджанском языках, в связи с чем так же делается небольшой экскурс в историю языка.

В третьей главе - «Просодические особенности слога английского и азербайджанского языков» проводится просодический анализ слога в английском и азербайджанском языках на основе методики, разработанной в лаборатории экспериментальной фонетики и прикладной лингвистики при кафедре фонетики, грамматики и истории немецкого языка АУЯ.

В заключении дается обобщение результатов проведенного исследования.

Диссертацию завершают список использованной литературы, включающий свыше 190 наименований и приложение и общий объем работы 187 страниц.

Sevinj Ibadulla qizi Salimova

**STRUCTURAL-PROSODIC ANALYSIS of the SYLLABLE
in MODERN ENGLISH and AZERBAIJANI LANGUAGES**

SUMMARY

The present research work deals with a comparative analysis of the syllable in modern English and Azerbaijani languages. The dissertation consists of an introduction, three chapters, conclusion, bibliography and appendix. Tables, graphics and osilograms are included into dissertation.

The “Introduction” comprises the urgency of theme, its scientific novelty, theoretical and practical significance as well as goals and tasks of the research.

In the first chapter which is called “The research background of the syllable in linguistics” an excursion into the study of the problem is made, the linguistic concepts are analysed and an attempt is made to define the function of the syllable.

The second chapter is devoted to the “Specific Features of the syllabic structure in the English and Azerbaijani languages”. The attempts were made to compare the structure of the syllable in the English and Azerbaijani languages. This chapter also contains the analysis of historical development of the syllable in the compared languages.

The third chapter “Prosodic peculiarities of the syllable in the English and Azerbaijani languages” analyses acoustic features of the syllable on the basis of the methodology developed in the laboratory of Experimental Phonetics and Applied Linguistics of Azerbaijan University of Languages.

Basic results are summarized in the conclusion of the dissertation. The list of used literature includes over 190 scientific works and articles and total volume of the research work is 187 pages.

Çapa imzalanıb: 14.09.2012.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

СЕВИНДЖ ИБАДУЛЛА кызы САЛИМОВА

**СТРУКТУРНО-ПРОСОДИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЛОГА
В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ
И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ**

10.02.20 – Сравнительно-историческое и сравнительно-
типологическое языкознание

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2012